

МОЖЕ ЛИ ПОЕЗИЯТА ДА БЪДЕ СВЕТОВНА ПРЕЗ ХХІ ВЕК?

Милена Кирова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (България)

Резюме. Дебатът „какво е световна литература днес“ протича в западното културно пространство вече четвърт век. За българското литературознание той обаче не се е състоял. Открити за обсъждане са много въпроси: каква е разликата между световна литература и национален канон; какво направи два български романа „световни“ през последните три години; може ли и поезията (коя поезия?) да придобие световен статут в нашия век? Текстът поставя тези въпроси на дневен ред и се опитва да им даде отговори, като анализира известни факти от литературния живот през последния четвърт век. За теоретична и методологическа основа е използвана “What is world literature?” на Дейвид Дамрош от 2003 г. Авторката изразява своите съгласия и несъгласия с концепцията на Дамрош в контекста на българската литература.

Ключови думи: поезия; световна литература; българска литература; национален канон

Може ли поезията да бъде световна през ХХІ век?¹

Въпросът може ли българската поезия да бъде „световна“, никога не е задаван пряко, защото отговорът изглежда твърде ясен. Затова пък негови частни, единични измерения витаят от дълго време, макар и също без да получат приемливо разрешение. Хората от моето поколение бяха ученици, когато знаеха, че строфа от една Ботева балада стои в Лувъра, изписана със златни букви на мраморна плоча. (Е, по-късно стана ясно, че не е точно така.) Можеше ли Пенчо Славейков да получи Нобелова награда през 1912 година? Ами Багряна, която е предлагана три пъти, третия – с добре организирана държавна кампания? Във всички случаи предположенията се основаваха върху общоприетата представа, че „световна“ означава високохудожествена литература, непреходна по значение, важна за хората от различни места. Така, разбира се, следвахме класическата идея за световна литература, подхвърлена през 1927 г. от Гьоте в разговори с неговия млад ученик и личен секретар Йохан Петер Екерман. (Наричам тази идея класическа просто защото се задържа много дълго, почти два века, в историята на западната култура.) „Националната ли-

тература днес не означава много; започва ерата на световната литература и всеки трябва да допринесе за нейното идване“, твърди смело Гьоте и така понятието Weltliteratur придобива бързо известност.

Как си представя световната литература седемдесет и седем годишният Гьоте? Така както сме научени да я разбираме всички ние, или поне до края на XX век: огромен канон от най-добрите произведения, създадени някога, който може да бъде допълван практически до безкрай. В избора на тези „световни“ творби властват два главни принципа: естетически и кумулативен. Най-кратко казано, световната литература е огромен архив („Александрийска библиотека“), в който се трупат онези книги, които си заслужава да бъдат прочетени, защото имат изключителни художествени достойнства. От съвременна гледна точка, лесно се вижда, че основните понятия в тази дефиниция са относителни, те се променят с мисленето и нравите на различни епохи. Точно тук се отварят теоретични вратички към преосмислянето на „класическите“ понятия в нашия век.

Време е да пристъпя вече към основната тема на моя дискурс – поезията и може ли тя да бъде световна в нашия век. Отговорът е саморазбиращ се, ако следваме принципите на Гьоте. Може, разбира се, дори е добре да вземем за пример тъкмо неговата поезия. Нещо обаче подтиква към усъмняване в леснотата на този отговор, особено когато става въпрос за неговата кумулативна страна. Може ли един читател от широката публика да посочи поне три имена на световни поети, които пишат сега, през XXI век? И разбира се, да подкрепи с някакви аргументи представата за тяхната световна значимост? А що се отнася до тесния кръг на българската литература, бихме ли заложили (с някаква степен на консенсус) на един поет с видими шансове да бъде световен?

Не успявайки да предложи отговор, най-малкото на последния поставен въпрос, реших да се обърна, поне за сравнение, към белетристиката и по-точно към съвременния роман. Ситуацията тук е очевидно различна. През последните три години имаме два романа, които получиха неоспорима известност в световен план: след международната награда „Букър“ за „Времеубежище“ и „Остайница“ влезе в краткия списък, а това е голям успех, защото видимостта, която дава „Букър“, е близо до онова, което днес се нарича световна литература. Като заклет историк на българската литература, не се стърпях да помисля: защо днес, защо не успяха да станат толкова видими нито Йордан Йовков, нито Димитър Димов, Йордан Радичков или Емилиян Станев?

„Остайница“ е добър роман, вдъхновено написан както много дебюти. Но кое е най-важното в него, онова, което го изстреля в световен план? Отговорът е кратък: темата. Темата, защото показва нещо, ако не точно ново, то поне непознато извън местния му контекст и актуално за размисъл в нашия век. При това в съчетание с един по-модерен начин на писане. Но толкова ли е важна темата за успеха на един днешен роман? Е, не чак „толкова“, но достатъчно много.

В продължение на години се борих (вътрешно) с приемането на една нова теория, която се появи в началото на нашия век и която дефинира световната литература от гледна точка на нейното настояще. Дейвид Дамрош е литератор с унгарски корени, роден в САЩ, преподавател в Университета „Колумбия“ (Ню Йорк), от 2008 г. насам – в Харвардския университет. През 2003 г. излезе неговата книга „What is World Literature?“ („Какво е световна литература?“, странно непреведена още у нас) и веднага стана много популярна като мярка за оценка на „световната литература“ през XXI век.

В този момент трябва да направя едно отклонение, за да се види контекстът, в който теорията на Дамрош е започнала да прилича на откровение. Още към края на предходния век става ясно, че никой вече не може да прочете световната литература, натрупана до онзи момент. (Проблемът засяга всички: издатели, преподаватели, изследователи, студенти по литература.) И още по-лошо, все повече намалява броят на хората, които биха искали да я прочетат. Популярност придобива фразата „the great unread“ („голямото непрочетено“), с която американската изследователка Маргарет Коен нарича канона на световната литература. Това надига вълна от съпротива срещу него, най-добре изразена от страна на академичните преподаватели.

На този фон, какво предлага Дамрош? В „What is World Literature?“ има едно основно послание, цитирам го в неговия най-кратък вид: „Световна литература е това, което обхваща всички литературни произведения, които циркулират отвъд културата на техния произход, както в превод, така и в оригиналния им език“. Не звучи като нещо стряскащо ново, но да видим какво има вътре. Изходна точка е думата „циркулират“. Тя скъсва с представата за склад, архив или библиотека и превръща световната литература в процес. Що се отнася до „оригиналния език“, ясно е, че литературите с такъв шанс се броят на пръстите на едната ръка.

По-нататък в книгата Дамрош развива конкретно и подробно своята идея за световна литература. А тя се крепи на три основни механизма, които действат едновременно и в система.

Циркулация, т.е. пазар, с всички негови подмеханизми: агенции и агенти, издателски практики и рекламни стратегии, конкурси, награди, медии от всякакъв вид и дори междуличностни отношения (последното Дамрош не посмява да каже).

Превод – всеки български писател, който е търсил добър преводач, по възможност в „майчина“ връзка с езика, на който превежда, се е сблъсквал с този голям проблем; преводимостта, особено когато става въпрос за регионална култура със специфични традиции, засяга особено силно поезията.

„Производство“: това е буквалният превод на термина *production*, напомня ми някак метаморфозата на думата *договор*, която Тръмп заменил със *делка* в международните отношения. Бихме могли да кажем рецепция с поглед

към литературната теория от края на XX век, но става въпрос за по-сложен и най-вече по-действен процес: как вече преведеният текст генерира смисъл за приемащата страна. В този процес страната, която е оригиналният „производител“, губи напълно контрол върху оценката на своята литературна продукция. В резултат на това представата за световна литература се разлепва от представите за национален канон. Ето го и първия отговор на въпроса защо Йовков, Димов, Радичков... не са в обращение на световност днес.

И последното, което ще кажа във връзка с трите механизма: Дейвид Дамрош въвежда понятието *творба-прозорец*, това са тези произведения, които дават на света знание за непознати места, обичаи, събития. Тук е моментът да си припомним, че Гьоте току-що е прочел един китайски роман (очевидно първия такъв), когато в ума му съзрява идеята за световна литература. „Остатъница“ е много типичен пример за творба-прозорец. Но не само чуждата, българската история също може да стане световна, разказана по подходящия начин.

Давид Тоскана е известен мексикански белетрист. През 2025 г. той публикува роман, наречен „Сляпата армия“. Както вече сте се досетили, сюжетът е надграден върху историята на Самуиловите войници, а наративът представлява мозайка от съдбите на тези слепи мъже. Романът печели наградата „Алфагуара 2026“ (това е най-голямата международна награда за испаноезичен роман) в конкуренция с още 1140 претендента за нея.

Но нека вече да се обърнем към поезията и нейните шансове да бъде световна. Познатата ни книга на Дамрош разглежда подробно осем конкретни случая на литература, която е станала световна, като илюстрации на трите посочени механизма. Три от тези случаи засягат поезията. Но каква поезия? Древношумерският „Епос за Гилгамеш“, древноегипетската поезия от времето на Рамзес III и творби на ацтекски поети, написани във втората половина на XVI век, т.е. след падането на тяхната империя и под влияние на испаноезични примери. Тази литература изглежда като последното, което човек може да си представи като поезия в пазарно обращение през нашия век и с достойнства, които са почти неразбираеми извън техния оригинален контекст. (Първите два примера са включени в раздел *Циркулация*, а с третия започва раздел *Превод*; поетически примери се споменават накратко и в общите части на книгата.) И тук възниква въпросът: как най-непонятното може да стане световно понятно, как най-старото може да се окаже ново? Дамрош очевидно е подбрал тези примери, за да онагледя ролята на циркулацията и превода в „производството“ на текстове, които са станали почти независими от своя оригинален „производител“.

Нямам възможност да коментирам и трите механизма, затова избирам един от тях — превода. Наистина, преводачът трябва да познава епохата, в която е бил създаден оригиналът, но още по-важно е да разбира (да „пресъздаде“)

творбата най-ефективно в нейния нов културен контекст. И този принцип важи особено силно, когато става въпрос за поезия. Поезията трябва да намери път към съвременния читател, като му заговори с езика на неговите собствени, специфични за конкретното време идеи, настроения и тревоги. Съвсем не на последно място – с разбираем и употребим език.

Тук, разбира се, навлизам в един голям спор: кой е правилният превод на поезия? Дали експертният (този, който разчита на точните исторически реалии и езикови конструкции), или „свободният“, който залага на поетическото въздействие и на съвременните внушения? Ще приведа два примера за „свободен“ (това изобщо не значи произволен или нагласен) превод сред най-известните у нас: Валери Петров превежда Шекспир, Кирил Кадийски – „Ад“ на Данте и „Дуински елегии“ на Райнер Мария Рилке (един от най-трудните текстове за превод изобщо). Валери Петров не знае английски (ползва подстрочник), Кирил Кадийски знае донякъде италиански и по-скоро никак немски. Преводите им обаче са много четивни и популярни. Впрочем самият Дамрош твърди в интервю за нашия „Литературен вестник“ (той беше в София през 2020 г.), че някои от най-добрите преводачи на поезия не знаят добре езика, от който превеждат, и това е световна практика. Като историк на литературата, аз самата се съпротивлявам на това твърдение, но... прочетох с удоволствие „Ад“, „пресътворен“ от Кадийски.

И сега – какво се случва с българската поезия в контекста на нейната способност да бъде световна през XXI век?

Започнах да мисля по реда на механизмите, които посочва Дамрош. Най-напред „циркулацията“. Задах си въпроса колко международно конкурса за поезия мога да изредя? И по-точно такива, които могат да претендират за световен статут и следователно работят с възможността за превод на участващите творби. Най-близкият пример, за който се сетих, са Стружките вечери, където преводът е на македонски. Започнах да търся из интернет. Преводът се оказа истински препъни-камък, но все пак наброих десетина. Всички те дават скромни парични награди, а в повечето случаи наградите са направо символични. (Любопитно изключение прави наградата „Монреал“, която връчва награда от двайсет хиляди американски долара за едно-единствено стихотворение.)

Тези конкурси, от друга страна, остават далече от известността и престижа на големите конкурси за роман като „Букър“, „Алфагуара“ или „Стрега“. Между известността и наградите очевидно стои „циркулацията“, т.е. пазарът на поезия днес. Тиражите на поезия са чувствително по-малки от тези на проза; на практика всеки издател губи от поетическа книга, ако тя не е спонсорирана по някакъв начин отвън. А малките приходи означават малко пари за реклама, агенции, медийно присъствие и т.н.

Има и втори вид конкурси за поезия, които имат по-добра, макар и локална, видимост в публичното пространство. В тях участват творби, напи-

сани на езика, в който се провежда съответният конкурс. Видях двайсетина такива само във Великобритания; нерядко ги печелят поети от бившите или настоящи колонии. На същия принцип има испаноезични или френскоезични конкурси. Ясно е, че в България не може да се проведе подобен конкурс, още повече – със световна видимост. Затова пък имаме български писатели, които са били отличени в чужбина през новия век.

Така например Аксиния Михайлова получи голямата награда „Аполинер“ за френскоезична поезия през 2014 г., след това и „Макс Жакоб“ през 2019 г. Кирил Кадийски притежава „Макс Жакоб“ от 2002 г., освен това е кавалер на френския орден „Изкуства и литература“, член на престижната академия „Маларме“. Георги Борисов получи международната награда „Русская премия“ за „принос в съхраняването и развитието на традициите на руската литература извън пределите на Руската федерация“ през 2015 г., на Вълчо Раковски беше присъдена посмъртно една от най-престижните награди на Чешката република – *Gratias Agit*. Сигурна съм, че имаме още поети с награди за поезия, написана на някакъв чужд език, или за принос към друга култура. Освен това имаме и голям брой поети, които са получили награди за поезия в превод на някакъв местен конкурс или по национален повод. Като цяло, струва ми се, че българската поезия и българските поети са станали по-видими в глобалното културно пространство, най-малкото защото вече са пръснати по света, защото пишат и участват в конкурси отвътре на тяхната организационна среда. Друг е въпросът, че широката публика рядко научава за тези успехи, освен ако не ги прочете върху задната корица на някоя стихосбирка или не порови специално в безбрежния интернет.

Това ме връща отново към Дейвид Дамрош и собственото ми нежелание да призная онази част от неговата теория, която на практика изключва критерия на големите художествени достойнства. Но както написа някога Гео Милев в незавършената поема „Ад“: „Данте беше *andante* – и разнищваше мъдра пророческа прежда... Ний сме *presto*. Галоп“. Има неща, които очевидно се повтарят в различни епохи.

БЕЛЕЖКИ

1. Текстът е създаден по проект КП-06-Н100/9 от 10.12.2025 г. на ФНИ към МОН и е изнесен като първа част от публична лекция в рамките на третото издание на „Отблизо“ – фестивал за съвременна българска поезия, проведен във Велико Търново на 6 юни 2026.

CAN POETRY BE GLOBAL IN THE 21ST CENTURY?

Abstract. The debate on ,what world literature is today‘ has been going on in the space of Western culture for a quarter of a century. For Bulgarian literary studies, however, it hasn’t really happened. There are many questions open for discussion: what is the difference between world literature and a national canon; what made two Bulgarian novels ,world literature‘ in the last three years; and can poetry too (which poetry?) achieve world status in our century? The text brings these questions to the forefront and tries to answer them by analyzing well-known facts from literary life over the past 25 years. David Damrosch’s 2003 book ,What is World Literature?‘ is used as the theoretical and methodological basis. The author defines her agreements and disagreements with Damrosch’s theory in the context of Bulgarian literature.

Keywords: poetry; world literature; Bulgarian literature; national canon

✉ **Prof. Milena Kirova, DSc.**

ORCID iD: 0009-0009-8769-9128

Department of Bulgarian Literature
Sofia University “St. Kliment of Ohrid”

15, “Tsar Osvoboditel” Blvd.

1505 Sofia, Bulgaria

E-mail: m.kirova@slav.uni-sofia.bg